

ABDULLA QAHNOR - MOHIR HIKOYANAVIS.

Husniya Sodat

*Afg'oniston fuqarolarini o'qitish
ta'lim markazi 4-kurs talabasi.*

Niyozova Dilfuza Jo'rayevna

*Afg'oniston fuqarolarini o'qitish
ta'lim markazi katta o'qituvchi.*

Zamonaviy o'zbek hikoyachiligining rivojida Qahhorning o'rni, hissasi nihoyatda katta. XX asr yangi o'zbek adabiyotida realistik hikoya janrining shakllanishi va rivoji, avvalo, shu adibning nomi bilan bog'liq. To'g'ri, Qahhorga qadar ham ayrim yaxshi hikoyalar yozilgan. A. Qodiriyning „Uloqda“, Cho'lponning „Oydin kechalarda“, „Qor qo'ynida lola“, „Novvoy qiz“ asarlari o'zbek adabiyotida realistik hikoyalar yaratish yo'lidagi dadil intilishlar bo'lgan edi. Qahhor ana shu tajribalarga tayanib, o'zbek hikoyachiligini zamonaviy jahon hikoyachiligi darajasiga ko'tardi va o'zbek realistik hikoyachiligining asoschisi degan nom oldi. „Abdulla Qahhorning shunday hikoyalari borki, ularni jahon novellistik adabiyotining eng yaxshi namunalari bilan bir qatorga qo'yish mumkin“, — deb yozgan edi rus tanqidchisi V. Smirnova. Shunday savol tug'iladi: Nega yozuvchining ilhom to'la mahorat bilan yozilgan eng barkamol hikoyalari, xususan, o'tmishdan olib yozilgan novellalari 30- yillarning ikkinchi yarmida maydonga keldi? Bu hikoyalar maydonga kelgan davrni eslaylik. Totalitar rejim siyosati, Stalin qatag'onlari, inson haq-huquqlari sha'nini toptash avjiga chiqqan yillar edi bu davr. Ana shunday bir sharoitda ko'plab qalamkashlar sho'ro davrini, partiya siyosatini, xalqlar dohiysini sharaf lab asarlar bitayotgan bir pallada Qahhorning sovet voqeligini qo'yib, kechmishga yuz o'girishi, zamonning ilg'or kishilari, ijobiy qahramonlari qolib, qandaydir kichik odamlar, qoloq kimsalar hayotidan asarlar yozishini qanday baholash mumkin?

30- yillarda Qahhorni kechmish haqida, haq-huquqi, insonlik sha'ni poymol etilayotgan, xo'rlangan, tahqirlangan kichik odamlar, nodon kimsalar haqida yozishga ilhomlantirgan bosh omil aslida adibning zamonasiga munosabati emasmikan? Bunday tamoyil 40- yillarda yozilgan qator asarlarida ham davom etdi. Adib dunyoga kelib, esini tanib, ilk bor ko'nglida og'ir taassurot qoldirgan narsa — hayotda keng tarqalgan tengsizlik, mutelik, fikrlashdan mahrumlik, qullik psixologiyasidir. Yozuvchining ilk muvaffaqiyatli chiqqan hikoyasi „Boshsiz odam“ dayoq mustaqil fikrlashdan mahrum, mute bir kimsaning hajviy xarakteri yaratilgan. Shundan

keyin yozuvchi butun ijodi davomida bu toifa nomustaqil, mute odamlar obraziga takror-takror murojaat etadi. Har gal bu ijtimoiy illatning qandaydir yangi bir qirrasini ochadi. „Bemor“dagi Sotiboldining boshiga tushgan kulfat — og‘ir kasal yotgan xotini dardiga davo izlab yelib-yugirishlari, bu soddadil odamning omonat dalda, maslahatlarga umid bog‘lab yanada xarob, nochor holga tushishi; „O‘g‘ri“dagi jabrdiyda cholning najot kutib mansabdorlar huzurida dovdirab, dildirab turishlari, himmat o‘rniga tahqirlanishi, kamsitish-u xo‘rlashlarga befarqligi; „O‘tmishdan ertaklar“dagi Babarning ro‘y bergan falokatlardan gangib, o‘zini yo‘qotar holga tushishi, o‘g‘irlikda gumon qilinib, otqorovul yur desa yurib, tur desa turib, o‘q uzganda kiprik qoqmay jovdirashi, siyosat uchun do‘konga qamab qo‘yganida, ochiq turgan eshikdan chiqib ketmay, qish sovug‘ida tarashadek qotishi — mana shunday jabrdiyda, mute, nochor, xo‘rlangan odamlar qismati bilan tanishganda, bir tomondan, ular holiga behad achinasiz, ikkinchi tomondan, beixtiyor Cho‘lponning „Na faryoding, na doding bor, Nechun sen buncha sustlashding? Haqorat dilni og‘ritmas, Tubanlik mangu ketmasmi? Tiriksan, o‘lmagansan. Sen-da odam, sen-da insonsan“ degan satrlari yodga tushadi. Shaxs erki, huquqi, mutelik, qullik psixologiyasi ifodasi, talqini bobida XX asr adabiyotida Cho‘lpon an‘analarini eng izchil davom ettirgan adib ayni shu Qahhorning o‘zidir. Qahhorning yuqorida filga olingan asarlari, personajlari xuddi Cho‘lpondagi kabi mustabid tuzum sharoitida inson haq-huquqining poymol etilishiga qarshi o‘ziga xos isyondir. Abdulla Qahhorning XX asr o‘zbek adabiyotida realistik hikoya ustasi bo‘lib yetishishi, shuhrat qozonishi tasodifiy emas. Birinchidan, Qahhor ko‘p asrlik o‘zbek adabiyoti real hayotga keskin yuz o‘girgan, bu davrda Ovrupa zamonaviy jahon adabiyoti tajribalariga tayanayotgan, Qodiriy romanlari, Cho‘lpon lirikasi, hikoyalari, Fitrat, Hamza dramalari orqali yangi yo‘lga tushib olgan, realizm milliy adabiyotda yetakchi oqimga aylanib borayotgan bir pallada ijod maydoniga tushdi. Garchi Qodiriy, Cho‘lpon, Fitrat, qolaversa, tengdoshlari Oybek bilan G‘afur G‘ulomlar hikoya janrida qalam tebratayotgan bo‘lsalar-da, ular iste‘dodi, tabiati, badiiy tafakkur tarziga ko‘ra bu Janrning odami“ emas edilar. Qahhorning „yozuvchi janmi emas, janr yozuvchini tanlaydi“, degan gapi bor. Qahhor iste‘dodi, badiiy tafakkur tarzi har jihatdan hayot hodisalarini hikoya shaklida ko‘rish, idrok etishga moyildir. Go‘yo u hikoya uchun tug‘ilgan edi, roman, qissa, dramalarida ham adibning hikoya shakliga xos fikrlash tarzi shundoq sezilib, ko‘rinib turadi; uning roman, qissa, dramalari o‘ziga xos alohida-alohida epizodlar, bir-biri bilan bog‘langan hikoyalar majmuasidan iboratga

o'xshaydi. Xullas, Alloh in'om etgan iste'dodi, tabiati Qahhor zimmasiga milliy adabiyotimizda realistik hikoyachilikning asoshi bo'lish mas'uliyatini yukladi.

Qahhor hikoyalari, birinchi navbatda, samimiyligi, ishonirish kuchi bilan kishini hayratda qoldiradi. Yozuvchi tasviridagi hamma narsa hayot hodisasi, aynan bo'lib o'tgan voqea, real hayotning bir bo'lagi, epizodi bo'lib gavdalanadi; hikoyalarning ko'pchiligi real hayotiy asosga ega, ular adibning turmushda o'zi ko'rgan, eshitgan hodisalardan, tanish kishilar hayotidan olingan. Biroq ular hayotning aynan nusxasi emas. „Agar yozuvchilik turmushdan nusxa ko'chirishdan iborat bo'lsa, dunyoda bundan oson ish bo'lmas edi, — deydi adib. — Hayotdan aynan ko'chirish kitobdan ko'chirishday gap. Nusxa nusxa bo'lib qolaveradi. Bunday narsalardan originallik kutib bo'lmaydi. Originallik hayot haqiqatini dildan o'tkazish, uni his qilish, unga o'ylab yurgan gaplarni singdirish, tilaklaringni qo'shib ifodalash bilan yuzaga keladi". Zotan, yozuvchi hikoyalaridagi hayotiylik, ishonirish kuchi, siri ana shunda. Bundan ham muhimi, yozuvchining o'sha hayot hodisalarini o'ziga xos tarzda badiiy idrok etishi, mag'zini chaqib, ulardan xilma-xil original va teran ma'nolar topishi — kashf etishi hikoyalariga o'ziga xos joziba baxsh etgan. Birgina misol. „Bemor"da tasvirlagan voqeaga o'xshash voqeani yozuvchi bolaligida o'z boshidan kechirgan. „Biz Qo'qonga yaqin Yaypan qishlog'ida turar edik, — deya eslaydi adib. — Onam g'ira-shira qorong'i uyda to'lg'oq tutib yotar, ichkarida ingragan, dodlagan tovushi eshitar edi. Yaypan katta qishloq, lekin u vaqtda doktor, tibbiy yordam degan gaplar bironing tushiga ham kirgan emas.

Bunday kezlarda qo'ni-qo'shnilardan biror keksa ayol chaqirilar edi. Uning tajribali momo bo'lishi shart emas, qariligining o'zi kifoya edi. Biz Yaypanga yaqinda ko'chib kelgan, u yerda qarindosh-urag'larimiz yo'q edi, shu sababli dadam qo'shni bir kampirni chaqirib chiqdi. Kampir ayam yotgan uyga kirib ketdi. Dadam ikkovimiz hovlida o'tirdik... Qorong'i tushdi. Meni uyqu bosa boshladi. Yonimda o'tirgan dadam birdan o'rnidan turdi. Ko'zimni ochdim. Tepamda boyagi qo'shni kampir turar edi.

— Qalay? — dedi dadam hovliqib.

— Qiynalyapti bechora, — dedi kampir va biroz jim turgandan keyin menga ishora qildi, — bolaga ayting, ayasini duo qilsin, go'dakning duosi ijobat bo'ladi.

Dadam engashib mening qulog'imga shivirladi:

— Xudoyo ayamga najot bergin, degin! Ayt!

Dadam qo'rquv va jahl aralash meni qistar edi. Duo qila boshladim. Bu orada bir-ikki yig'lab ham oldim. Keyin uxlab qoldim. Ertalab uyg'onsam ayamning ko'zi yoribdi".

Bu voqea „Bemor“ga asos bo‘lgan. Lekin muallif voqeani hikoyaga aylantirishda unga qator jiddiy o‘zgartirishlar kiritgan. Hikoyada tasvirlanishicha, Sotiboldining xotini og‘rib qoladi. Sotiboldi qurbi yetgan chora-tadbirlarning hammasini qiladi: domlaga o‘qitadi, tabibga qaratadi, baxshiga, kinnachiga ko‘rsatadi, bulardan hech narsa chiqmaydi. Doktorga qaratish uchun esa qurbi yetmaydi. Vaziyat yanada keskinlashadi, bemor bora-bora og‘irlashadi, Sotiboldi esa najot qidirishda davom etadi, Bahouddinga narsa ko‘taradi, „ko‘ngilga armon bo‘lmasin“ deb chilyosin qildiradi, hatto qo‘shni kampirning „begunoh go‘dakning saharda qilgan duosi ijobat bo‘ladi“ degan maslahatiga amal qilib, har lcuni saharda to‘rt yashar qizchasini uyg‘otadi va uyqu g‘ashligi bilan yig‘labturgan qizchasiga duo o‘qitib, uni takrorlashga majbur etadi. Voqea xotimasi juda ayanchli — bemor o‘ladi. Sotiboldi o‘lik yonidan olayotganda qizcha uyg‘onadi va ko‘zini ochmasdan odatdagicha „Xudoyo ayamdi daydiga davo beygin“, deb duo qiladi. Ko‘rinib turibdiki, hayotdagi hodisa hikoyada xiyla keskinlashtirilgan: to‘lg‘oq dardi tutgan ayol o‘rniga uzoq dard chekkan ayol olingan, dard chekkan ayolning nochor holati, so‘nib borayotgan bemorning ayanchli raftori ta‘sirchan ifodalangan. Sunday paytda er boshiga tushadigan musibatlar birma-bir ko‘rsatilgan; qo‘li qisqa g‘amguzor er najot yo‘lida qo‘lidan kelgan barcha chora-tadbirlarni ko‘radi, ammo bu chora-tadbirlarning hech biri naf keltirmaydi. Agar hayotda ayol darddan forig‘ bo‘lsa, hikoyada dard ayolni olib ketadi. Bola duosi bilan bog‘liq hodisa hikoya dramatzimini oliy pardaga — fojiiy pafos darajasiga ko‘taradi. Yozuvchi faktni bekorga o‘zgartirgan, uni atayin keskinlashtirgan emas. Muallif hodisaga o‘zgartirish kiritayotganda hayot mantig‘iga, badiiyat qonuniyatiga asoslangan, hayot haqiqati mohiyatini mukammalroq, ta‘sirchanroq ochish payida bo‘lgan. Jaholat hukm surgan sharoitda umr kechirgan, boshiga musibat tushgan, qo‘li qisqa, qashshoq bir oilaning nochor ahvolini, fojiali qismatini butun keskinligi bilan ko‘rsatishga muvaffaq bo‘lgan.

Qahhor tabiati, iste‘dod yo‘nalishi jihatidan hayotdagi, odamlar qismatidagi fojiiylikni teran his etadigan adibdir. Uning eng yetuk hikoyalari ayni fojiali holat, qismatlar ifodalangan asar-lardir. Hikoyalardagi personajlar, hayotdan olingan epizodlar, lavhalar garchi muayyan intiho, badiiy yechim bilan yakunlansa-da, bunday yakun galdagi fojjialar, ko‘rguliklarning debochasi vazifasini o‘taydi.

„Bemor“dagi Sotiboldi xotini o‘limi, uyqu aralash ayasining dardiga davo tilagan qizaloq va xotini dardiga davo qidirib bor-budidan judo bo‘lgan erning yangidan yangi sarson-sargardonliklari ibtidosidir. Sizga

oldindan tanish „O'g'ri"-dagi cholning najot izlab mansab-martabaning turli zinapoyalarida turgan yulg'ichlarga duch kelib, shilinib oxirida „najot" topishi — Egamberdi paxtafurushning „himmati"ga sazovor bo'lishi, bu hinimat esa kelgusida yuz berajak avvalgilardan-da og'irroq talon-chilikning o'zginasidir. „Dahshat" hikoyasida „tiriklargo'ristoni" Olimbek dodxoh xonadonidan qutulish yo'lidagi mislsiz jasorati qahramonning halokati bilan tugaydi, biroq qahramon o'limi dodxoh xonadonini izdan chiqaradi, talotumlarga giriftor etadi. Yozuvchining komik hodisalar, hajviy xarakterlar ifodalangan „Adabiyot muallimi", „San'atkor" hikoyalarida ham fojiiy ruh ustuvor. Har ikki asardagi o'zlarini dono, bilimdon, madaniyatliqilib ko'rsatishga intilgan kimsalar o'zgalarning achchiq istehzo-lariga, nadomatlariga loyiqdirlar. Bir umrga o'zgalarga kulgi bo'lib yashash ham aslida o'ziga xos fojiaadir.

VI va VII sinflarda Abdulla Qahhorning „Bemor", „O'g'ri", „Dahshat" hikoyalari, ulardagi yozuvchining tasvir mahorati bilan tanishgansiz. Yozuvchi personajlar bisotini, ularning qanday odam ekanligini birinchi galda xatti-harakati, kechinmalari orqali ko'rsatadi. Bu jarayonlar esa yorqin badiiy detallar orqali namoyon bo'ladi. Bu xususiyat yozuvchining hajviy hikoyalariga ham xosdir. „Adabiyot muallimi" hikoyasi bosh personaji Boqijon Baqoyev nodon, o'ta madaniyatsiz bir kimsa. Hikoyada yozuvchi biron o'rinda uni nodon, madaniyatsiz deb atamaydi, oshkora qoralamaydi. Persona] o'zining nodon, madaniyatsizligini har qadamda xatti-harakatlari, fikrlash tarzi, gap-so'zlari orqali o'zi fosh etadi. Nafis, ya'ni badiiy adabiyot muallimi bo'la turib jiyani, talaba Hamidaning Chexov va uning „Uyqu istagi" hikoyasi haqidagi oddiy savollariga tayinli javob berolmaydi, aslida u javob berishga qodir emas. Bu odamning fojiasi shundaki, aybini tan olgisi kelmaydi, o'zini har bop bilan bilimdon qilib ko'rsatishga urinadi, aravani quruq olib qochadi: uning xayolida, tilida bir-biriga qovushmagan nomlar, har xil atamalar, ilmiy tushunchalar... Uning fikrlash yo'sini gap-so'zlarida aniqlik, izchillik yo'q, duch kelgan tomonga o'tib ketaveradi. Yozuvchi hikoyani yakunlar ekan, savol beruvchi talaba qizning „g'uvillab turgan boshida shundan boshqa hech narsa yo'q edi", deb yozadi: „praktikum, minimum, maksimum, Deterding, Stending, Shelling, Mering, Demping..." Shu tariqa ko'z oldingizda nodon, notayin odamning nihoyatda aniq hajviy qiyofasi, ichki dunyosi, qolaversa ma'nisiz fojiali hayoti namoyon bo'ladi.

Xullas, odamlar turmushidan olingan epizodlarda, lavhalarda ular hayotiga, qismatiga daxldor fojiiy mohiyatni ko'rish, teran his etish, personajlar xarakteri va qismatini ularning ruhiyati ifodasi orqali yorqin badiiy detallar vositasida gavdalan tirish Qahhor hikoyanavislik san'atining eng muhim jihatlaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.fayllar.org.uz.
- 2.A.Qahorning “Hikoyalar to’plami”
- 3.ziyo.uz.kom.